

**ОЛЬГА БУДУГАЙ – ТАЛАНОВИТИЙ
ПЕДАГОГ, БАГАТОГРАННИЙ
ФІЛОЛОГ, ПИСЬМЕННИЦЯ**

Збірник наукових праць

Ніжин
Видавець Лисенко М.М.
2024

УДК 82

Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Протокол №11 від 24 квітня 2024 р.)

О 59 Ольга Будугай – талановитий педагог, багатогранний філолог, письменниця : Збірник наукових праць. Упорядники: Г. Токмань, А. Будугай, М. Пангелова; заг. ред. Г. Токмань. Ніжин : Видавець Лисенко М.М., 2024. 264 с.

ISBN

Збірник наукових праць присвячено світлій пам'яті кандидату філологічних наук доцентіві Ользі Будугай (1964-2022). Статті висвітлюють її наукові здобутки в царинах літературознавства, педагогіки, краєзнавства, а також містять аналіз художніх текстів авторки. У центрі уваги внесок у розвиток як літератури для дітей, так і вітчизняної науки про дитячу літературу.

Спогади рідних, колег, друзів, учнів в Україні та за її межами окреслюють постать Ольги Дмитрівни, тепло й багатогранно малюють риси її особистості – патріотичної, талановитої, сильної духом, доброї, самовідданої у праці й родинному житті.

УДК 82

ISBN © Видавець Лисенко М.М., 2024

Барабаш Світлана,
кандидат філологічних наук,
доцент, доцент кафедри мовної підготовки,
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця
(Київ, Україна)

Бурко Ольга,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогіки та психології,
ПВНЗ «Український гуманітарний інститут»
(Буча, Україна)

ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ПРОПЕДЕВТИКА НА ОСНОВІ ТВОРІВ ОЛЬГИ ТА АНДРІЯ БУДУГАЇВ

Виховання свідомого громадянина, носія духовних цінностей народу формується в батьківській, шкільній родині, суспільстві. Важлива роль у цьому процесі належить учителеві, умінню вдумливо транслювати слово, його сенси, інтонації. Людинознавчу функцію виконує література. Молодший шкільний вік є надзвичайно важливим у становленні, розвитку, формуванні особистості. Нині увага науковців, практиків зосереджена на виявленні резервів цього вікового періоду, сучасна концепція початкової освіти орієнтована на особистісне навчання, розвиток мислительної діяльності, уміння творити, інтегрувати знання з різних галузей науки завдяки продуктивній взаємодії вчителя та учня.

Уроки читання посідають особливе місце серед інших навчальних дисциплін у початковій школі, адже сприяють процесу соціалізації дитини у суспільстві, здійснюючи різноплановий вплив через проблематику творів: навчають любові до рідної

землі, України, батьків, родини, природи; доброті й повазі до інших, слова, мови; виховують високу моральність, гідність, інтерес до історії. Саме таким загальнолюдським темам присвячені поезії Ольги та Андрія Будугайв.

Особливістю уроків читання є літературознавчий пропедевтичний аспект. Реалізація цього принципу передбачає введення до системи підготовки дитини-читача елементарних літературознавчих понять і уявлень. Він здійснюється у процесі практичного аналізу літературного тексту. Об'єктом уваги школяра стає слово, що усвідомлюється ним як засіб створення словесно-художнього образу, за допомогою якого автор виражає свої почуття, ідеї, ставлення до світу [8, с. 84]. Літературна пропедевтика є вступним систематично викладеним у стислій елементарній формі курсом до літературознавства. Учні знайомляться з літературознавчими поняттями, елементами літературознавчого аналізу (тема, основна думка, образ-персонаж, ліричний герой, художні засоби, автор, його ставлення до зображених подій, головна думка твору, чому вчить).

Новими сенсами в роки російсько-української війни сповнені написані раніше у співавторстві з А. Будугаєм книжки: «Скарби Приазов'я» (2001), «Сторінки історії Запорозького козацтва» (2008), «Святковий вінок» (2009); у співавторстві з А. Будугаєм і С. Литвиненком «Слова – світи» (2010). Зберігають актуальність історико-документальна повість О. Будугай «У тунелях таємничої Дори» (2002) та її літературознавча монографія «Аксіологічні та жанрові параметри пригодницько-шкільної повісті для дітей 1960-1980-х років» (2009).

У колі наукових інтересів О. Будугай твори для дітей. Так, у науковій розвідці «Життєствердність і краса поезії Василя Діденка для дітей» дослідниця звернула увагу на збірки: «Степовичка» (1965) та «Берізка» (1975), видані «Веселкою», відзначивши їхню прикметну рису – «графічність» [2, с. 95], що дає «багатий матеріал для ілюстратора» [2, с. 95]. Цю ознаку реалізували малярки М. Дерегус, І. Лисенко та Л. Годун,

ілюструючи його вірші. Науковиця сформувала гіпотезу про причину розміщення однакових віршів в обох збірках, яка полягала в тому, що «автор і видавці вважали шестеро цих текстів найбільш досконалими» [2, с. 95]. О. Будугай структурувала вірші В. Діденка для дітей за критерієм ролі ліричного героя: вітаїзм, кордоцентризм та антеїзм.

Важливим аспектом у роботі над твором є знайомство читачів з постаттю автора: його інтересами, уподобаннями, місцями проживання, їхньою енергетикою, прагненнями, інтересом до їхньої творчості інших митців. Зокрема, поезія «Святковий вінок» О. Будугай була покладена на музику композитором М. Ведмежерею. Учні мають змогу простежити синкретизм мистецтв на прикладі такої взаємодії різних мистецьких жанрів.

Науковим ґрунтом для методики читання творів у початкових класах є літературознавство. Хоча діти ознайомлюються тільки з художніми творами, теоретичні літературознавчі поняття враховуються під час вивчення змісту та в методиці проведення уроків. У «Переяславських етюдах» (літератка для школярів) А. Будугай вводить поняття, яке визначає жанр, та пише присвяту («Присвячується Григорію Вербі – педагогу, музиканту-любомудру»).

Оскільки в назві збірки використано термін «етюд», то вчителю доцільно зупинитися на трактуванні цього поняття. «Етюд, заст. Етюда – запозичено з французької мови, очевидно, через польську; франц. *étude* (ст. *estude*, *estuide* XII ст.) «етюд; вивчення, дослідження, нарис» утворене від лат. *stadium* «прагнення, заняття; вивчення» [7, с. 173]. «Невеликий літературний твір, присвячений якому-небудь окремому питанню, – це етюд» [4, с. 358]. Укладач «Літературознавчої енциклопедії» (2007) Ю. Ковалів подав споріднене розуміння цієї категорії: «Етюд (франц. *etude* – вивчення, дослідження) – у малярстві – твір, що дає поверхове, фрагментарне уявлення про зображувану митцем натуру, картину, настрій. У літературі – невеликий за обсягом, переважно безфабульний твір

настрєвого характеру» [9, с. 358]. Ідентичним є трактування, здійснене упорядниками «Літературознавчого словника-довідника» за редакцією Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка: «Етюд (франц. *etude* – вправи, вивчення) – у малярстві – твір, що має на меті глибше освоєння митцем зображуваної натури. У літературі невеликий за обсягом, переважно безсюжетний твір настроєвого характеру» [10, с. 252]. На основі аналізу наукових визначень названої дефініції [4, 7, 8, 9, 10] обираємо формулювання, дане А. Мовчун: «Художники називають етюдом твір, виконаний з натури з певною метою: наприклад, для того, щоб удосконалити майстерність або краще вивчити предмет, пейзаж, або зробити підготовчий матеріал для майбутньої картини. Отой підготовчий матеріал – елементи й деталі до картини, що буде написана, – теж називають етюдами. У літературі етюд – це невеликий за обсягом художній твір, у якому немає розповіді про події, а передається настрій чи почуття. Етюд літературний ще називають образком, студією, шкідом, ескізом» [8, с. 105].

Отже, враховуючи літературознавчу пропедевтику на уроках читання в початковій школі, доцільним є вивчення віршів А. Будугая. Ефективність їх опрацювання значно підвищиться, якщо:

- врахувати прикметні ознаки етюдy: невеликий обсяг, емоційність;

- окреслити поєднання малярства та поезії на рівні зорових відчуттів, асоціацій.

Ольга Будугай часто присвячувала свої вірші особистостям, яких поважала, котрі були їй близькі за духом, творчістю. Із поняттям «присвята» учні знайомляться, приміром, читаючи поезію, за якою авторка назвала цикл: «Святковий вінок». Ніні Кірносівій [3, с. 17]. Проводячи словникову роботу, вчитель формує відповідне поняття: «Посвята, або Присвята – заувага, зроблена автором певного художнього твору, що вказує на особу чи подію, якій присвячено цей твір» [10, с. 548].

Літературознавчу пропедевтику було апробовано на основі поетичних творів О. та А. Будугайв у християнській школі

«Вітрила надії» (м. Полтава) Тетяною Кісельовою, Яною Кучер, студентками-третьокурсницями заочного відділення спеціальності «Початкова освіта» ПВНЗ «Український гуманітарний інститут» (освітньо-кваліфікаційний рівень: «Бакалавр». Спеціальність: 013 «Початкова освіта»).

На практиці було застосовано методи, прийоми, засоби навчання задля формування в молодших школярів поетичної та малярської культури творчості, яка притаманна О. та А. Будугай. Майбутні педагогині поставили за мету інтегрувати на заняттях різні навчальні дисципліни: читання, малювання. Учні не лише вчилися правильно, виразно, свідомо читати, розширювали, поглиблювали знання про навколишній світ, формували початкові елементи наукового світогляду, розвивалися морально, духовно, естетично, удосконалювати власне мовлення й мислення, вони ще вчилися транслювати пережиті емоції, уявлення, ілюструючи художні тексти.

Формування вмінь зіставляти поетичні тексти з творами малярства того ж напрямку в молодших школярів студенти-практиканти проводили на основі виявлення зв'язків поезії з іншими видами мистецтва, що проявляються на етапі емоційної та інтелектуальної підготовки учнів. Синтез мистецтв сприяв кращому розумінню, усвідомленню навчального матеріалу. На уроках учні вчилися порівнювати пейзажі, створені різними засобами: словом і олівцем. Навчальна взаємодія вчителя й учнів спрямовувалася на мотивування школярів до самостійного пошуку ілюстрацій до поезії Ольги Будугай та самостійного їх створення. Тетяна Кісельова разом із третьокласницями читали вірші О. Будугай. Зокрема, Дербишева Єлизавета, Єршова Уляна, Курило Марія, Молчанова Поліна, Пастушок Анастасія, Пікуль Мія, ознайомившись із текстом «Ластівки», зуміли зобразити за допомогою фломастерів те, що побачила пташка, коли повернулася в рідний край.

Кирилу та Єгорові, вихованцям підготовчої групи Яни Кучер, не вдалося встановити, яку пору доби зображено в

лічилочці «Дощик». Діти не зуміли словесно змалювати картину після проказування цієї поетичної лічилочки. Зате вони вправно виконали граматичні завдання: назвали вжитий у тексті займенник (*«всі»*), виписали іменники на позначення городини (*«капуста, огірок, квасоля, бараболя»*), дієслова (*«лє, н'є, вродить, розпустили, звеселились»*), склали з ними речення (*«1. Лє як з відра. / Лє цілий день дощ. 2. Вона н'є чай. / Мама зранку н'є воду. 3. На деревах розпустились листочки. / Розпустились квіти на деревах»*). Учні по-різному тлумачили лексему розсада: *«молоді рослини»* (Кирило), *«це насіння»* (Єгор), *«це майбутня квітка»* (Єсенія). Відтак актуальною залишається для учнів початкової школи робота з тлумачним словником.

Василь та Ярослав дібрали слова, протилежні за значенням (*«ранок – вечір, світанок – захід»*), утворили словосполучення з іменниками (*«маленький птах / гарний птах, загадкові мандри / великі мандри, цікаві походи / довгі походи»*), досліджуючи текст твору «Півник» [3, с. 17]. При цьому вважаємо доцільним актуалізувати відомості про півника з Бородянки, який вистояв після обстрілів міста рашистами, з'ясувати дітям, що це за символ.

Дарія, Софія та Злата виписали іменники на позначення водних стихій (*«річка, джерельце»*), знайшли дієслово на позначення дії (*«біжить»*), склали словосполучення із вказаними іменниками (*«чорна земля / коричнева земля, зберегти повітря / зберегти їжу / зберегти природу, веселий малюк / плаксивий малюк»*) та речення із запропонованими іменниками (*«1. Маленьке джерельце дає багато води. 2. У моєму місті є річка. Маленьке джерельце в лісі. / У Полтаві є річка Ворскла. / Річка довга та прозора. 3. З маленького струмочка починається річка. / У лісі є маленький струмок. / Я купалася в струмочку.»*) з вірша «Джерельце» [3, с. 13]. Проте школярки не впізнали звертання, адресованого їм: *«А ви, землі цієї діти...»*. Врахуємо, що таке завдання варто пропонувати учням 3 класу відповідно до чинних програм.

Студентка Галина Слюсар, опрацювуючи вірш О. Будугай «Не тільки про дітей» [3, с. 15], зокрема формуючи поняття щасливої родини, поділилася власними судженнями про це поняття: «Моя родина це – мої діти, яких я люблю. Синочок Вадим, донечки Таміла і Анжела. Ми щасливі, бо знаємо того, хто дає нам щастя, нашого Господа. Навчаю їх підтримувати один одного, допомагати, дружити, спілкуватися. Я дякую Богу, що в мене є діти», на основі яких кожний учень міг сформулювати і висловити особисте бачення, що сприяло розвитку культури мислительної діяльності.

Студентка Яна Пуга здійснила текстуальний аналіз (за Г. Токмань) знакового твору «Скарби Приазов'я» [3, с. 16]. Подаємо її напрацювання без змін: «О. Будугай підготувала й видала в м. Бердянську в 2001 р. книжку «Скарби Приазов'я». Вірш, який дав назву книжці, написаний нею в серпні 1992 р. За жанром поезія належить до пейзажної лірики. У вірші авторка використовує різноманітні образи природи, які допомагають створити мальовничу картину морського узбережжя та викликають відчуття спокою і гармонії з природою. Наприклад, образи берега, моря, хмар, вітрил, тополь, хвиль і черепашки створюють живописний пейзаж та допомагають читачеві уявити атмосферу, яка описується в тексті. Почуття спокою та гармонії передаються через зображення морського повітря, хвиль та інших картин природи. Це поривання душі віддзеркалює внутрішній стан спокою та задоволення. Радість від спілкування з природою: дитина, яка знаходиться на березі моря, перейнята почуттям радості від спостереження за природою та взаємодії з нею. Описані сцени дитинства та взаємодії з довкіллям можуть викликати ностальгію та теплі спогади про минуле. Створено образи натур-простору: морське узбережжя та хвилі – можуть викликати в читача почуття захоплення величчю, красою природи. Вірш також може викликати думки про необхідність бережного ставлення до природи, яка відображена через взаємодію дитини з морськими тваринами та

природними елементами. Авторка вдалася до виражальних засобів мови на 4-ох рівнях: 1) тропів: епітетів «тополь сріблястих», «коротенькі тіні», «білих крил», «ніжний шепіт», «білопінна хвиля, велетенська й сильна», «крихітку маленьку» (про моллюска), «мокрім піску», «дзвоником привітним», «любим голоском», «черепашку гарну», «сріблястий вир», «ясні барви», «синє море»; порівняння: «Таврія, мов килим», «Дзвоником привітним – любим голоском»; метафор: «Берег Меотиди», «Напинає вітер білизну вітрил», «Хвилі ніжний шепіт», «легіт білих крил», «Таврія розляглася», «Таврія море напува», «хвиля колискову співа», «розливають хвилі літа ясні барви», «грає море в далечинь і вшир»; 2) стилістичних фігур: антитези «Пахощами степу море напува»; градації «Білопінна хвиля, велетенська й сильна», «Грає синє море в далечинь і вшир»; 3) звукопису (алітерація, асонанс, звуконаслідування); 4) лексичних засобів: застарілих слів: Меотиди – це стародавня назва Чорного моря, у сучасній мові вживається термін Чорне море; Таврія – це стародавня назва півострова Крим, у сучасній мові, зазвичай, використовується термін Крим. Вірш відзначається високим рівнем поетичності, образності та використанням тропів.

В основу дослідження покладено принцип діалогізму. Г. Токмань створила методику реалізації принципу діалогізму у процесі викладання української літератури в декількох аспектах. Розглянемо діалог читачки Галина Слюсар із художнім текстом «Не тільки про дітей» [3, с. 15]. Було акцентовано увагу на актуальності вірша, хоча він датований 18 липня 2006 року. Студентка наголосила на тому, що, на її думку, поезія призначена дорослим, що нині, у час війни, її текст є вразливим для сприйняття дітьми. Відтак застосувала такий педагогічний прийом, як віртуальний діалог з літературознавцем:

- Чому хлопці граються у війну, а дівчатка бавляться ляльками?

- Хлопці за своєю природою завойовники і захисники. А дівчатка – майбутні мами.

- **Про що мріє хлопчик? Чому?**
- Хлопчик мріє про волю, тому що українські козаки генетично прагнули волі. Слово козак означає вільна людина.
- **З ким порівнюється хлопчик? Чому?**
- Хлопчик порівнюється із соколом, бо сокіл вільний у небі: *«Вільний там, як сокіл, я козак»*.
- **Що майструє хлопчик? Чому?**
- «Майструє зброю, зброю, зброю», бо за своєю натурою захисник.
- **Чого вчиться дівчатко? Чому?**
- Учиться гоїти рани, бо в майбутньому треба буде лікувати поранених воїнів.
- **Як пов'язані ігри дітей з історією і нинішніми подіями в Україні?**
- Чоловіки воюють, а жінки рани гоять. Понад 1 000 років виборюючи свою волю, чоловіки-українці зі зброєю в руках захищають Україну, а українки гоять рани та гартують свій дух.
- **Як ви розумієте вислів зберегти тендітний людський рід?**
- Людський рід уразливий, тому зберегти його можна зупинивши війни.
- **Що ви робите для збереження і процвітання вашого роду?**
- Найперше – молитва до Бога за свій рід. Прошу здоров'я і щастя для всіх моїх рідних, для всіх майбутніх поколінь. Головне, щоб ніколи не було війни.
- **Які ваші улюблені ігри? У які ігри ви граєте разом із сім'єю? Чому?**
- З дітками грали в хованки, шахи. Хотілося, щоб вони підтримували, любили, допомагали і шанували одне одного.

Перед кожним уроком читання педагог ставить триєдину мету: навчальну, виховну та розвивальну. Кожне завдання вимагає конкретних шляхів його реалізації, усі вони є комплексними та діалектично пов'язаними між собою. Важливою метою на уроках читання є сформувати свідомого, грамотного, вдумливого читача, який володіє різними техніками читання, виявляє інтерес до різних видів мистецтва та вчиться проявляти в них себе.

Отже, літературознавча пропедевтика на основі поезій О. та А. Будугайв сприяє вдумливому засвоєнню літератури рідного краю, що є вкрай важливим в умовах російської агресії; формуванню свідомого громадянина, що проєктує інтерес до літератури, історії, поезії, мистецтва України, її культурних діячів, які творять для дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будугай А. О. Переяславські етюди : літератка для школярів. *Будугай О.Д., Будугай А.О. Святковий вінок: Збірка творів для дошкільнят і школярів*. Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2009. С. 23-41.

2. Будугай О. Життєствердність і краса поезії Василя Діденка для дітей. *Діденко В. На долині туман. У листах і в літературі*. Запоріжжя : Дніпровський металург, 2023. С. 93–103.

3. Будугай О. Святковий вінок. *Будугай О.Д., Будугай А.О. Святковий вінок: Збірка творів для дошкільнят і школярів*. Переяслав-Хмельницький : ПП «СКД», 2009. С. 3–22.

4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

5. Волошина Г. Особливості уроків читання та літературознавча пропедевтика у початковій школі : посіб. для студентів та учителів почат. кл. Умань, 2011. 126 с.

6. Дем'яненко М. В добру путь. *Будугай О.Д., Будугай А.О. Скарби Приазов'я*. Бердянськ : б. в., 2001. С. 2.
7. Етимологічний словник української мови: у 7 т. Т. 2: Д–Копці / Ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1985. 571 с.
8. Літературні секрети : Словник-довідник літературознавчих термінів школяра / Антоніна Мовчун, Леся Мовчун. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. 224 с.
9. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.
10. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. 2-е вид., випр., допов. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 751 с.